

FEKETE SÁNDOR

Az utópia-műfaj karakteréről

Utópisztikus művet írni felettébb egyszerű feladatnak tűnik. Mert mi kell hozzá: egy szerző, aki egyszerre filozófus hajlamú és író, akinek jól meghatározható fogal-mi véleménye és érzéki látomása van tartózkodási helyéről, a jelenkori világról. És aki ezzel szemben valamilyen kitalált jövőképet, „jövőországot” (Sükösd Mihály) tud elképzelni és megfogalmazni. Az elgondolás elméleti, az ábrázolás irodalmi: az utó-pia jövővilága a létezés érzékletes helyzeteiben és viszonyaiban kell, hogy megvalósuljon.

Minden utópia a csalódás és a hiány műfaja. Minden utópia szerzőjét – a mű-fajnak nevet adó Thomas Morustól Campanellán és Swiften át Huxleyig, Orwellig – az a késztetés hajtja írásra, hogy rosszul érzi magát a jelenvalóság keretei között. Amikor pedig elemezni és általánosítani

— — 7 4 Az utópia-műfaj karakteréről

[illegible]

1516 óta a kifejezés a valóságban megvalósíthatatlan társadalmat jelöl, amely eleinte

eszményi, később már negatív – avagy mindkettőt egyszerre. Az utópiákat gyakran utasítják el, vagy vetik meg azon az alapon, hogy nem egyeztethetők össze az adott kor valóságával. A politikai gondolkodásban azonban két fontos szerepe is van az utópiának: egyrészt a fennálló politikai és társadalmi intézményeket nem egyszerűen reformista, hanem radikális módon bírálja, másrészt új eszményeket fogalmaz meg, s bemutatja, hogyan lehetne ezeket megvalósítani a fennálló társadalomban. A legtöbb utópikus arra törekszik, hogy az egyes embert jólétének és a boldogságának elérésében segítse (Platóntól kiindulva), s hogy leírja azokat a társadalmi intézményeket és életformákat, amelyek a jólét és a boldogság beteljesüléséhez szükségesek. E törekvés az utópikus gondolkodót kizárja a politikai elméletek fő áramából, mivel ez utóbbiak inkább a politikait hangsúlyozzák, és az egyéni személynél vonatkozásokat nem veszik figyelembe.

Az utópikus gondolkodás felismerése nem mindig egyszerű feladat. Nyilvánvalóan utópikus az a gondolat, amely irodalmi formában ábrázol egyfajta eszményi társadalmat a múlt vagy a jövő felől, esetleg egy jelenbeli „másutt” tökéletes államát. Vannak azonban olyan nem irodalmi művek is, amelyek tartalma utópikus: ilyenek például a felvilágosodás gondolkodóinak (Mably, Diderot, Breton) jogi tartalmú utópikus munkái, vagy a társadalom-átalakítási kísérletek részletes tervezetei is (pl. Owen erre vonatkozó javaslatai). Vannak olyan politikai gondolkodók, akik egy-egy kérdésben utópikus eszméket vallanak, ami felismerhető arról, hogy hangsúlyosan védelmeznek valamely eszményt, például a közösségi tulajdont, aminek jelentős következményei vannak a társadalom és a politika szervezetére nézve.

Az utópizmusban arról van szó, hogy a hirdetett eszmét vagy eszméket a társadalmi élet valamennyi területén alkalmazni akarják, aminek forradalmi következményei vannak a társadalom egész berendezkedésére. Az utópizmus egy tökéletes „izmus”, hiszen igen változatos formákban jelenik meg, bal- és jobboldalon egyaránt, mások pedig nem sorolhatók be egyik csoportba sem. Az utópizmus sokkal inkább a politikára és a társadalomra vonatkozó reflexiók sajátos módszere, mely a legtökéletesebb és legjobb, vagy legboldogabb társadalmat keresi, anélkül, hogy figyelembe venné a fennálló politikai intézményeket.³ Épp ez utóbbi sajátossága miatt igen sok kritika éri a politikai elméletek felől, mint már fentebb említettem.

„Az utópista gondolkodás nem korlátozódik a politikai tervezés területére, hanem a gondolkodás önálló kategóriáját alkotja.”⁴ Ennek értelmében igen sok formája alakulhat ki. Molnár Tamás az utópista filozófus típusából kiindulva, annak megfelelően alakítja ki a maga utópia-megközelítéseit: megkülönbözteti a historicistákat, rajongókat, eretnekeket, platonistákat és a manicheistákat. A „historicisták szerint a történelmi folyamat feladata a tökéletes és igazságos társadalom megteremtése, a rajongók... elvetik egyházuk intézményes kereteit és közvetítő szerepét, s közvetlenül Isten irányítása alá kívánják helyezni magukat. Az eretnekek azt a hitet vallották, hogy egyfajta belső fény önmagában is üdvösségre vezet, mivel az emberben csak a szellem lakozik Istentől, míg a test, s ezzel együtt mindaz, ami az egyház és a vallás külső formájához tartozik, a Sátán kelepceje. (...) A platonista kifejezés... abban az értelemben használatos, melyet Karl Popper tulajdonít a szónak, amikor Platón, Hegel és Marx azon törekvéseiről beszél, amelyek a társadalmi változás megállapítására, s egy 'zárt társadalom' létrehozására irányulnak. S végül, ...a manicheisták, a szellem és az anyag, a jó és a rossz teljes megkülönböztetését hirdető filozófusok.”⁵

³ HITSEKER, 1995. 506. p.

⁴ MOLNÁR TAMÁS: Utópia – örök eretnekség. Bp., 1990. (továbbiakban: MOLNÁR, 1990.) 10. p.

⁵ MOLNÁR, 1990. 10. p.

Láthatjuk tehát, hogy megoszlanak a vélemények: Rousseau-t általában nem veszik be az utópista gondolkodók közé, és a legtöbb ez irányú munka sem említi, még Max Horkheimer is csak előfutárként emlegeti: „Fontos ellentét van Rousseau és az utópisták között, Rousseau ugyanis nem gondolt arra, hogy történelmi vissza-fejlődést, vagy inkább azonnali egyenlő vagyoneosztást hirdessen, míg az utópisták gondolatban magántulajdon nélküli kommunista társadalmat építettek fel, amely-nek megvalósulása számukra valamilyen fantasztikus módon koruk eszközeivel is lehetségesnek tűnt. Ez magyarázza meg azt, hogy az utópisták meseországai – a jövő társadalmáról alkotott... elképzeléseivel szemben – nem a jövőben találhatók, hanem csupán térbelileg vannak elválasztva a szerzők tartózkodási helyétől. Morus utópiájának országa a világtenger egyik szigetén van, Campanella Napállama Cey-lon belsejében található. Ezen filozófusok szerint a tökéletes társadalom bármikor és bárhol megvalósítható, amennyiben sikerül az embereket rábeszéléssel, csellel vagy éppenséggel

Az utópia kezdetben nem más, mint a vágyakozás teremtette délibáb. Később bonyolultabb, változatos formát ölt, a társadalombírálat, a szatíra kifejezésének fi-nom eszköze lehet, de alapját mindenkor a tényleges kívánság alkotja. Az utópia története éppen ezért különböző korok osztályainak és egyéneinek életkörülménye-it, társadalmi törekvéseit tükrözi. Az ország sajátos vonásairól szóló beszámoló az egyes írók ízlésének megfelelően változik, de a variációk mögött az az állandó válto-zás is megnyilvánul, amely a történelmi fejlődés szabályszerű folyamatát kíséri nyo-

7 MORTON, 1974. 6. p.

8 KATEB, G.: Utópiák és utópizmus. In: ERDÉLYI LAJOS (szerk.): Az utópiáról. Bp., 1979. 207. p.

9 HORKHEIMER, MAX: Az utópia. In: ERDÉLYI LAJOS (szerk.): Az utópiáról. Bp., 1979. 17. p.
— — 7 6 Az utópia-műfaj karakteréről

[illegible]

Vannak azonban olyan gondolkodók, akik a vázolt utópista konstrukciókat csu-pán a valóság átcsoportosított elemeivel való játéknak tekintik, márpedig az utópista irodalom legszembeszökőbb motívuma a társadalmi és a politikai viszonyok bírálata, a társadalommal, a politikai rendszerrel, a boldogság elérésének mindennemű akadályával szembeni türelmetlenség. Kritikájuk sokkal mélyebbre hatol, hogysen pusztán a változást igényeljék. Ők valójában az emberi állapot leg-mélyebb alapjait szeretnék gyökeresen átalakítani.

---

5 / 8

— — 77 Fekete Sándor

— — 7 8 Az utópia-műfaj karakteréről

7 / 8

utópiák irodalomba történő betörését jelentik. Eltűnőben vannak a filo-zófiai célok – amelyek az eddigiekben uralkodtak –, s egyre inkább megfigyelhető a szépirodalmiasodó utópiák politikummal történő feltöltődése (elsősorban Or-wellnél). Ez a kettősség nagyban elősegítette/elősegíti az utópiák mai elfogadottságát. (Orwell például keresettebb, mint valaha.) A nagyközönség számára is könnyen feldolgozható, olvasmányos, izgalmas utópiák – amelyek inkább regények! – jelentik a jövőt. Váramozásaink szerint önállóságuk elvesztésével fizetnek az utópiák 21. századi népszerűségükért.

Platón Az államától kezdve minden utópiában megfogalmazódik a jelen bírálta, amivel szembehelyezik a tökéletesnek megálmodott világot, ahol érvényesül a val-lásszabadság, a közjó a legfőbb érték, és az erkölcsi normák kötelező ereje magától értetődő. Úgy tűnhet, hogy ezek a gondolatok a világtól elrugaszkodottak, s kitalálóik is egyfajta álmovilág rabjai. Mégis például Morus emberi tulajdonságai, az elvei melletti végsőki kiállás bármely kor embere számára követendő lehet. Ugyanakkor Bacon élete az utópista gondolkodó ragaszkodását is mutatja a „földi” értékekhez, ugyanis „a legkisebb megvalósult jó is több, mint a lehetetlenség legragyogóbb ígé-rete”.¹⁷

Feltehetjük az eredendő kérdést, hogy szívesen élnénk-e bármelyik utópiában. Az őszinte válaszuk csak a „nem” lehet. Véleményem szerint azonban nem ez a legfontosabb megközelítésmód. Ahhoz, hogy egyáltalán foglalkozunk az utópiákkal nincs szükség a gyakorlati vonzódásra. Elég az elméleti ábrándozás. A fantázia. A jobbító szándék. A pozitív változtatás vágya, esetleg imperatívusza. Elég a tökéletes-ség hite, ami mindenképpen előrevisz.

Az utópisztikus művek nem fognak eltűnni a világból. Álmokra mindig szükség-e lesz az embereknek. Az utópiák nemcsak reményt adnak, de élni is megtaníthat-ják a csüggedőket. Az utópizmus felé hajló írók minden esetleges hibájuk mellett is koruk, társadalmuk visszasságainak eltüntetését tűzték ki célul, és ez a törekvés minden korszak gondolkodóit vonzotta. Ezért az „Utópia bűvölete megmaradt. (...) Utópia kastélya ragyog a napsütésben, de nagyon messze van; hosszú, kanyargós az út, de fölfelé vezet. Legalábbis így sejtik Utópia lovagjai. (...) Megközelítése során a lovagrend tagjai elfáradtak, kiálltak a sorból, nyakukat szegték, elátkozták és meg-tagadták Utópiát. De a menet ma is úton van. Hegynek fölfelé gyalogol, kiáb-rándultan és reménykedve.”¹⁸

Szeressük őket és szurkoljunk nekik! – hátha sikerül valamelyiküknek.

17 SÜKÖSD MIHÁLY: Utópia lovagjai. Bp., 1990. (továbbiakban: SÜKÖSD, 1990.) 6. p.

18 SÜKÖSD, 1990. 6-7. p.

— — 7 9